

Rishonim and Aharonim: Origins and Differences

Rabbi Dr. Jeffrey R. Woolf

1. פירושי גאונים?

מכתב מהרב שר שלום גאון (כיהן 843-853) [תשובות גאונים קדמונים, סי' מו]:
שר שלום ושי"ע גוי שהכניס ידו בתוך יינו של ישראל כולן מסובכות זו בזו ומאפילות ביותר ואם
היה רצון והייתם לפנינו היה אפשר לפרשן יפה יפה ולבררן יפה יפה זו מזו כמות דבר דבור על
אפניו מפני שכשתלמיד יושב בפני רבו וישא ויתן בדבר הלכה יודע רבו לאיזה צד לבו נוטה ומה
מתעלם ממנו ומה מתברר לו ומה מתעקש עליו ופושט לו עד שמאיר עיניו ומראה לו פנים בהלכה
אבל בכתב כמה אפשר לו אלא מקצת צוינו וכתבו לכם.

איגרת לרבינו שרירא גאון (906 – 1006) [איגרת רב שרירא גאון, מהד' ליוון, עמ' xxvii-xxviii]:

ואם אמור תאמרון בלבבכם כי תישארוך אתם על מתכותכם ולא יישחתון

מדרשיכם והישיבה נשחתת הלא — ראשיכם המה ככ' ראשיכם שנטיכם א' ואיך
ישחת הראש וישלם הנוף ואחר הראש הנוף הולך, הקיצו נא אחינו והביטו באלה
ושימו כבוד לשם אלהיכם ולתורחם ולחכמיהם. ולכו במנהג אבותיכם וכדרך הוריתם
והחזירו את הדבר לישנו והגידו לנו ספיקותיכם למען תיראון את התשובות
והתגובות ב' גם וגם יחוק לב חכמי הישיב' בראוחם כי אתם פונים אליהם ופועדים
למוניהם ויודעים מקום טרחם בתו' ג' מן התשובות ודעו כי לא לכבודינו ולא
לכבוד בית אבינו דיברנו אליכם קשות כאלה כי לכבוד יו"י ולכבוד תורתו למען
לא יאבדון ארבע אמותיה כי אפילו רבתה תורה הרבה מאד במקומות אחרין ואולם
ארבע אמות שלהלכה הנה הם וזאת הצורה הוא במקום סנהד' וראשה הוא במקום
מ[שה רב] יגוד': ומנהגות סנהדרין מהנה יוצאין וגלוי וידוע לפני קדושינו כי מתוך

פירוש רב האי גאון לכתובות דף ד ע"א:

**ו-י] ודוקא אביו של חתן או אמה של כלה דליכא איניש
יטרח להו אבל איפכא לא.**

ודוקא א' אביו של חתן או אמה של כלה [דליכא למטרח להו] אבל אמו של
חתן ואביה של כלה לא ב'.

ואמר ג' רב האי דוקא אביו של חתן ואמה של כלה דליכא איניש
יטרח להו, אבל אפכא לא, דדרך האב ליטרח בסעודת בנו כשהוא חתן, אבל
ומיו ד' אינו טורח בסעודתו, ואף אמו של חתן אינה יכולה לעמוד בכך. וגם
דרך אמה של כלה לעמוד בתכשיטיה, אבל אביה אינו יודע בכך. לפיכך בזמן
זגרימה [שגמרה?] סעודה לזה ותטרוקי זאת ומת אבי זה [או אמה של זו]
זקא נותנין ז' ימי משתה תחילה טפני שאין להם מי שיכול לחזור ולעמוד,
ו בסעודתו ולזו בתכשיטיה, אבל איפכא לא.

2. Rav Nissim Gaon (Qairawan, c. 990-1057)

ברכות דף יב ע"ב :

משנה. מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא. שנאמר: למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך. ימי חייך - הימים, כל ימי חייך - הלילות; וחכמים אומרים: ימי חייך - העולם הזה, כל - להביא לימות המשיח.

רב ניסים גאון :

זה ששנינו אמר רבי אלעזר בן (עזריה) [עזריה] הרי אני כבן שבעים שנה. מיפרשא מילתיה בפרק תפלת השחר (דף כח) במעשה שהיה בין רבן גמליאל ור' יהושע בעת שהסכימו חכמים להעביר את רבן גמליאל מגדולתו ולהמליך תחתיו את ר' אלעזר בן עזריה אמר והא בר תמניסרי אנא ולית לי חיוראתא אירחיש ליה ניסא והדרו ליה תמניסרי דארי חיוראתא והיינו דתנן אמר ר' אלעזר בן עזריה הריני כבן ע' שנה ולא בן שבעים :

3. Rabbenu Hananel (Qairawan, 965-1055):

רבינו חננאל למגילה דף יט ע"ב :

מתני' הכל כשרים לקרוא את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן רבי יהודה מכשיר בקטן מאן תנא חרש אפילו דיעבד לא ואוקמה רב מתנה לר' יוסי דתנן הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא ר' יוסי אומר לא יצא פירוש כיון שלא שמע הרי הוא כחרש לפיכך [לא יצא] ואמר ר' ודילמא מתנייתין ר"י היא ולכתחלה הוא דלא הא דיעבד שפיר דמי ודחינן מדקתני חרש בהדי שוטה דשמעינן מיכן חרש דומיא דשוטה מה שוטה דיעבד פסול אף חרש נמי כן. ואמרין ודילמא הא כדאיתיה והא כדאיתיה כלומר אף על פי ששנאה כאחד כל אחד יש לו דרך [אחר] ודחינן מדסיפא רבי יהודה מכשיר בקטן רישא דפסיל בקטן לאו ר' יהודה היא דאם כן קשיא דר' יהודה אדר' יהודה ופריק כולה ר' יהודה היא ותרי גווני קטן רישא בקטן שלא הגיע לחינוך והוא כדתנן בפרק יוה"כ תינוקות אין מענין אותן (לשעות) ביוה"כ אבל מחנכין אותן קודם שנה או שנתים כדי להרגילן למצות.....

4. Rashi (1040-1105):

1. כתובות דף ב ע"א :

/מתני'/. בתולה נשאת ליום הרביעי, ואלמנה - ליום החמישי; שפעמים בשבת בתי דינין יושבין בעיירות, ביום השני וביום החמישי, שאם היה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין.

רש"י :

בתולה נשאת ליום הרביעי - תקנת חכמים היא שתנשא ברביעי בשבת כדמפרש טעמא. שפעמים בשבת - אבתולה קאי.

בשני ובחמישי - אחת מעשר תקנות שתקן עזרא בבבא קמא בפרק מרובה (דף פב) מפרש לכולהו ולכך תקנו שתנשא ברביעי שאם היה לו טענת בתולים ישכים לב"ד בעוד כעסו עליו [ואם יש שהות בינתים יש לחוש] שמא יתפייס ותתקורר דעתו ויקיימנה ושמא היא זינתה תחתיו ונאסרה עליו כדילפינן (סוטה דף כח) מונסתרה והיא נטמאה ומתוך שיבא לבית דין יתברר הדבר כשיצא הקול שמא יבואו עדים ובגמר' פריך ותינשא באחד בשבת.

2. קידושין דף עג ע"ב :

אמן בעל מקח לומר לזה מכרתי ולזה אין מכרתי; במה דברים אמורים - בזמן שמקחו בידו, אבל אין מקחו בידו - אינו נאמן.

רש"י :

נאמן בעל המקח - סיפא דברייתא דלעיל.

לזה מכרתי כו' - אם שנים מעוררין על המקח זה אומר מכרתי לי וזה אומר לי מכרתי ושלי המקח לקמן מוקי ליה ששניהם נתנו לו דמים כל אחד ואחד דמים שלמים אחד מדעתו ואחד בעל כרחו. בזמן שמקחו בידו - דרמיא עליה למידק שלא לחזור לו מזה ולהחזיר לו דמיו ויתן המקח למי שלא נמכר לו דקם ליה במי שפרע הילכך מידק דייק. אבל בזמן שאין מקחו בידו - ושניהם אוחזין בו אינו נאמן דכיון דלאו עליה רמיא תו לא דייק לזכור למי הוא.

רש"י, חולין דף נב ע"א :

בתרי גפי אסור - אלא אם כן עמד והלך, כתוב בהלכות גדולות כל היכא דבעי בדיקה כגון נפולה ושבורה ודרוסה דמיתכשרי בבדיקה ה"מ בדורות קמאי דהוּו בקיאי למיבדק אבל אגן לא בקיאינן ולא סמכינן אנפשינן ולי נראה דאין לו לדיין אלא מה שעניו רואות ומותר לסמוך עליו דכתיב (דברים יז) ואל השופט אשר יהיה בימים ההם אבל הוא יזהר יפה ולהביא לפניו כל הטבחים וכל הבקיאין בדבר כי היכי דנימטייה שיבא מכשורא.

חולין דף קח ע"א :

מתני'. טיפת חלב שנפלה על החתיכה, אם יש בה בנותן טעם באותה חתיכה - אסור ; נייער את הקדרה, אם יש בה בנותן טעם באותה קדרה - אסור.

רבינו גרשום :

טיפת חלב שנפלה על חתיכה כו' כלומר הקדירה של בשר היתה אצל האור והיתה מבשלת ונפלה טיפת חלב על חתיכה של בשר בקדירה :

רש"י :

טיפת חלב שנפלה על החתיכה - בתוך הקדירה על אחת מן החתיכות ולא הגיס את הקדירה ולא נחלק טעם הטיפה אלא לאותה חתיכה בלבד. אם יש בה בנותן טעם - באותה חתיכה כלומר שאין באותה חתיכה לבדה ששים לבטל הטיפה מיד נאסרת החתיכה ובשאר חתיכות דקדרה לא איירי תנא דמתני' ובגמרא פליגי בה אם חוזרת אותה חתיכה ואוסרתן או לאו. נייער את הקדרה - הגיס בה מיד קודם שקבלה החתיכה טעם מן הטיפה דהשתא נתערבה הטיפה בכולן. אם יש בה בני"ט באותה קדרה - כלומר אין כח בטיפה לאסור כולן אא"כ יש בני"ט ליתן בכל הקדרה.

שו"ת רש"י סימן שפב

הלב יודע טרד המצוי באגור ביקבים, על כן לצדק יכריעני אדוני ר' עזרא את קוצר מילי. וראשון דברים אני הנשאל שואל לו לשלום, ועל התוכחות הכתובות לא כדי אני להוכיח. אמנם אין מסרבין לגדוליסא והנני משיב להם לפי עטי.

מעדיני עלי שמים וארץ שקבלתי מרבינו יצחק הלוי בשחיתת חולין בכל מקום ששנינו בה איסור בשר בחלב בנותן טעם, היה רגיל לומר לי לא גמרינן מהא מסכתא ולא עבדינן כוותיה. דהא סתמא מתניתין היא בע"זג דבשר בחלב במשהו, דתנן אילו אסורין ואוסרין בכל שהוא כו'. ומתורה הורה לי בשר בחלב במשהו. ואני לא נתתי לבי אז לחקור בדברים, והלא רבינו לא היה שונה מסכת ע"ז. וכשבתאי /וכשבאתי/ לכאן ועסקתי במסכת ע"ז והבנתי מתוכה, שאי אפשר להורות ממנה בב"ח במשהו מפני כמה טעמים... וכשחזרתי לגרמיזא דנתי לפני רבינו בכך...

6. Tosafot

רבי שלמה לוריא (פולין, 1510-1573), הקדמה לבבא קמא :

וּנְחֻזֵר לְרִשְׁמִית לְהַתְלַמֵּד אֶת־לֵךְ מִפְּסֻקִים בּוֹ וּמִמֵּנֵי שִׁוּסִים לְגוֹי חֲכָמֵי סַגְרִיפִיּוֹת בְּעֵלֵי הַחַו' שֶׁשָּׂחֲוִהוּ חֻקוֹ כְּכַדּוֹר חֵדֵד וְעֵלֵיהֶם
נֶחֱמַר דְּבָרֵי חֲכָמִים כְּדִרְבָּנֵינוּ וְהַפְּכוּהוּ וְנִגְבְּלוּהוּ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם * עַד שֶׁנִּדְרָה לֵךְ כְּחֹחַ מִנְּלֵי סוּחַד וּמִנְּלֵי מוֹקֵר * אֵל סוּנִיחַ וְ
חֻמְרָה בְּנֵה וְסוּנִיחַ וְ חֻמְרָה נִכְה וְלֹא קִרְבֵּי זֶה אֵזֶה * וְנִמְלֵחַ מִיֵּטֵד * הַתְּלַמֵּד וּמְקוֹשֵׁר : וְכֹל הַסְּתִימוֹת יִפְשֵׁד * וְסוּכָן פִּסְקֵי יוֹשֵׁרוֹ :

עבודה זרה דף יא ע"א :

יום הלידה ויום המיתה. מכלל דר"מ סבר : לא שנא מיתה שיש בה שריפה, ולא שנא מיתה שאין בה שריפה - פלחי בה לעבודת כוכבים, אלמא : שריפה לאו חוקה היא. מכלל דרבנן סברי : שריפה חוקה היא, והא תניא : שורפין על המלכים ולא מדרכי האמורי ; ואי חוקה היא, אנה היכי שרפינן? והכתיב : ובחוקותיהם לא תלכו! אלא, דכ"ע - שריפה לאו חוקה היא, אלא חשיבותא היא, והכא בהא קמיפלגי, ר"מ סבר : לא שנא מיתה שיש בה שריפה, ולא שנא מיתה שאין בה שריפה - פלחי בה לעבודת כוכבים, ורבנן סברי : מיתה שיש בה שריפה - חשיבא להו ופלחי בה, ושאינ בה שריפה - לא חשיבא ולא פלחי בה.

סנהדרין דף נב ע"ב

משנה. מצות הנהרגין - היו מתיזין את ראשו בסיף, כדרך שהמלכות עושה. רבי יהודה אומר : ניוול הוא לו, אלא מניחין את ראשו על הסדן וקוצץ בקופיץ. אמרו לו : אין מיתה מנוולת מזו.

גמרא. תניא, אמר להן רבי יהודה לחכמים : אף אני יודע שמיתה מנוולת היא, אבל מה אעשה, שהרי אמרה תורה ובחקתיהם לא תלכו! ורבנן : כיון דכתיב סיף באורייתא - לא מינייהו קא גמרינן. דאי לא תימא הכי, הא דתניא : שורפין על המלכים ולא מדרכי האמורי, היכי שרפינן? והכתיב ובחקתיהם לא תלכו! אלא, כיון דכתיב שריפה באורייתא, דכתיב ובמשרפות אבותיך וגוי - לאו מינייהו קא גמרינן. והכא נמי, כיון דכתיב סיף באורייתא - לאו מינייהו קא גמרינן.

רי"ף, עבודה זרה דף ב ע"ב :

וחכמים אומרים כל מיתה שיש בה שריפה וכו' [דף י"א ע"א] ת"ר שורפין על המלכים ולא מדרכי האמורי שנאמר בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים אשר היו לפניך כן ישרפו לך וגוי וכשם ששורפין על המלכים כן שורפין על הנשיאים ומה הם שורפין עליהן מטתן וכל כלי תשמישן מעשה ומת רבן גמליאל ושרף עליו אונקלוס הגר בשבעים מנה צורי :

הר"ן על הרי"ף :

שורפין על המלכים ולא מדרכי האמורי. אינה מדרכי האמורי לחוש ללא תעשה כמעשיהם לפי שלא אסרה תורה אלא חוקות של עבודת כוכבים אלו דברים של הבל ובטלה וכולן יש בהם צורך עבודת כוכבים אבל דברים של טעם שרו ובשריפה על המלכים טעמא איכא לשרוף לכבודן כלי תשמישן לומר שאין אדם אחר עשוי להשתמש במה שנשתמש בו הוא :

אגרות הרמב"ם, מהד' שילת, עמ' שיב-שיג :

מהם - התבונה. וצפתי היא שתעשה גיצף המסקר ולמוד הרפואה, עם העסק בתלמוד תורה באמת⁵. ולא תלמד⁶ אלא הלכות הרב⁷ ז"ל, ותשנה אותו לחבור, ואם מצאתם מחלקת - תדעו שעיון התלמוד מביא לךך, ותדרשוהו במקומותיו⁸. ואם תכלה זמנך בפרושים, ובפרושי הניות הגמרא⁹, ואתם הדברים אשר הנחנו¹⁰ מעמלם - הרי זה אבוד הזמן

ומעוט התועלת. וכל מה שתסכים עליו הודיעני. והי' ינחה את מצלתך בטוב שבדרכים¹¹.

תוספות, עבודה זרה דף יא ע"א :

ואי חוקה היא היכי שרפינן - תימה מאי קפרידך דלמא לעולם חוקה היא וכיון דכתיבא באורייתא לא גמרינן מינייהו דהכי אמרינן בפי' ד' מיתות (סנהדרין דף נב :) גבי מצות הנהרגין דרבנן אמרי בסיף כדרך שהמלכות עושה ור' יהודה סבר בקופיץ ותניא אמר להם ר' יהודה לחכמים יודע אני שמינתה מנוולת היא זו אבל מה אעשה שהרי אמרה תורה ובחוקותיהם לא תלכו אמרו לו כיון דכתיב הריגה באורייתא אן לא גמרינן מינייהו דאי לא תימא הכי הא דתניא שורפינן על המלכים ולא מדרכי האמורי אן היכי שרפינן אלא כיון דכתיבא באורייתא לאו אן מינייהו קא גמרינן ה"נ וכו' וא"כ מאי פרידך ומיהו הא לא קשיא דאיכא למימר דרבנן דמתניתין היינו ר' יהודה דהתם לא חייש לכתיבה דאורייתא אכן קשיא דהכא מסקינן דלכ"ע שריפה לאו חוקה היא והתם משמע דחוקה היא לכ"ע והוה אסירא אי לאו טעמא דכיון דכתיב וכו' לכך פירש ר"י דתרי גוונא חוקה הוה אחד שעושינן לשם חוק לעבודת כוכבים ואחד שעושינן לשם דעת הבל ושטות שלהם והכא בשמעתין מיירי באותו חק שעושים לשם עבודת כוכבים

תוספות רבנו אלחנן לעבודה זרה :

וכראה לרי' דתרי גוונא חוקה היא דשריפה חוקה היא דהכא היינו שעובדי כוכבים חושבין מה ששורפינן על המלכים ולשם עיו מתכוונין וחומר משאר דרכי אמורי שלהן שאינן אלא תורת פסול בעלמא והלכך חקה דשריפה אע"י דכתיב באורייתא ולא מנייהו נגמרינן יש לנו לפוסלו.

והלכך שפיר פרידך הכא היכי שרפינן דכיון דטעמא חוקה פלחו בה לעיו איכא לשם עיו שעושינן שריפה זו ואין מועיל כאן טעם דלאו מנייהו קנסרינן ולענין זה הוצרך לתרין כאן דלכ"ע שריפה לאו חקה היא ואכתי שייך בה טעם דחקה שייך בשאר דרכי האמורים דאינם לשם עיו אלא דת העובדי כוכבים ומנהג תורת שקר שלהן והיינו דדייקי רבנן התם דאלתיה הא דתניא שורפינן כו' אן היכי שרפינן :הכתיב ובחוקותיהם לא תלכו וכו'. אלא כיון דכתיב שריפה באורייתא לאו מנייהו קא נמרינן ה"נ כיון דכתיב סוף באורייתא לאו מנייהו קנסרינן ושרי דסיף נמי אינו אלא מנהג של הבל ודתם ומועיל בה טעם דלאו מנייהו קנסרינן לשיורי. ואית ורי מה

ואינו דומה לחקה כלל. א"ר. ובשם ר' יעקב
ס"י בסנהדרין על קושיי שנייה שפ"י טאי פריך
התם דאלתיה היכי שרפינן והא טסיק הכא
דשריפה לאו חוקה היא דטסקנא דקאטר הכא
דשריפה לאו חוקה היא וה"י (נב) לאו חוקה היא
לאסור טטעמא דטפרש בסנהדרין דלאו סנייהו
קנטרינן. וטיהו קשה דטסיק הכא אלא חשיבותא
היא ששטע שבא לתרין דאינה חוקה אלא חשיבות
בעלמא ועוד הארכתני שם קצת ואיצ רק
כדפרישית :

עירובין דף יג ע"ב :

אמר רבי אבא אמר שמואל : שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה : אלו ואלו דברי אלהים חיים הן, והלכה כבית הלל. וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים חיים מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן - מפני שנזכרו ועלובין היו, ושונן דבריהן ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן.

תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת סנהדרין פרק ד [דף כא טור ד] :

ה"ב/ הלכה ב' דיני ממונות מטיין כו' אמר רבי ינאי אילו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה מה טעם וידבר יי' אל משה אמ' לפניו רבונו של עולם הודיעני היאך היא ההלכה אמר לו אחרי רבים להטות רבו המזכין זכו רבו המחייבין חייבו כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור מיניין ודגליו וכן הוא אומר אמרות יי' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים ואומר מישרים אהבוך

חידושי הריטב"א :

אלו ואלו דברי אלהים חיים. שאלו רבני צרפת ז"ל היאך אפשר שיהו שניהם דברי אלהים חיים וזה אוסר וזה מתיר, ותירצו כי כשעלה משה למרום לקבל תורה הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ויהיה הכרעה כמותם, ונכון הוא לפי הדרש ובדרך האמת יש טעם וסוד בדבר.

מדרש תהלים (בובר) מזמור יב

אמר ר' ינאי לא ניתנה דברי תורה חתיכין, אלא על כל דבור שהיה אומר הקדוש ברוך הוא למשה היה אומר מ"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, אמר לפניו רבונו של עולם עד מתי נעמוד על בירורו של דבר, אמר ליה אחרי רבים להטות, רבו המטמאין טמא, רבו המטהרין טהור, ר' אבהו בשם ר' יונתן אמר תלמיד וותיק היה לו לר' עקיבא, ור' מאיר שמו, והיה מטהר את השרץ מן התורה במ"ט פנים טהור, ובמ"ט פנים טמא, ר' יהושע בן לוי אמר תינוקות שהיו בימי שאול ודוד ובימי שמואל, היו יודעין לדרוש את התורה במ"ט פנים טהור, ובמ"ט פנים טמא, כמפורש במזמור ז'.